

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПСАЛОМ: СЕРГІЙ ЖАДАН

У статті аналізується цикл “Псалми для автокефальної Богородиці” Сергія Жадана. Визначено і згруповано біблійні алюзії у віршах циклу. Встановлено, що цикл можна трактувати як варіацію псалма, бо авторський текст далекий від поетики канонічних псалмів. Біблійний текст у автора є лиш імпульсом для творення власного тексту, тільки підтекстом для власного твору. Досліджувано також метричні та ритмічні параметри циклу.

Ключові слова: псалми, біблійні алюзії, варіація псалма, метричні та ритмічні параметри.

Nadiya Havryliuk. Literary Psalm: Serhiy Zhadan

The paper considers the cycle of verses “Psalms for Autocephalous Theotokos” by Serhiy Zhadan. Biblical allusions within this verse cycle have been defined and grouped. It was established, that the cycle can be interpreted as a variation of psalm, because the author’s text goes quite far from canonical psalm poetics. The Bible text serves for the author only as impulse for creating his own work, only as a subtext for his own text. Metric and rhythmic parameters of the cycle have been considered as well.

Keywords: psalm, biblical allusions, variation of psalm, metric and rhythmic parameters.

Цикл “Псалми для автокефальної Богородиці” Сергія Жадана [1, 85-96] цікавий із погляду змістово-формальної модифікації чи не найпопулярнішого сакрально-культового тексту – Псалтиря. “Існування різних видів псаломних обробок обумовлене їхньою подвійною природою – співвідношенням власне наслідування і питомо авторських чинників” [2, 94]. Тексти, що тяжіють до наслідування сакрального першоджерела, кваліфікуються як *переспіви* чи *парафрази*, а ті, де потужніше виявляється суб’єктивність автора, визначаються як *стилізація* або ж *наслідування*. У другій групі розрізняють два різновиди: стилізації *наскрізні* (“в яких відтворені основні мовностильові властивості першоджерела, отож безпомилково прочитується джерело натхнення” <...>, але новотвір за всіма формально-змістовими ознаками цілком не залежить від свого прототипу”) й *часткові* (“не передбачаючи орієнтації на текст конкретного псалма, наслідують тільки жанрову модель духовної пісні”) [2, 95]. Вероніка Чотарі вирізняє ще й *варіацію псалма*, особливість якої в тому, що “актуалізуються лише окремі мотиви біблійного оригіналу, а їхнє генологічне визначення має переважно не теоретичне, а мистецьке підґрунтя і не виправдовує жанрового очікування читача. За таких умов сакральні тексти є лише імпульсами для написання авторських зразків, оскільки, крім власне авторської генологічної ідентифікації, ці поетичні твори не виявляють інших характеристик псалмового жанру і зберігають доволі віддалений зв’язок із сакральною поезією” [7].

Уже саме слово “автокефальної” в назві циклу вказує на незалежність і самоврядування, натякає на досить значне дистанціювання Сергія Жадана від сакрального тексту. Зокрема, у вірші “Пацифік” маємо лише опосередковані алюзії на сакральний текст у заключній строфі: “Наче все, що буде й було – / кимось вирощене зело, / і вмовкає глина дзвінка / під стопою / садівника” [1, 86]. Трава – це символічне означення людини в Біблії, порівняймо: “Змітаєш геть їх: вони стають, мов сон уранці, мов та трава, що зеленіє. Уранці квітне й зеленіє, а ввечері – підтята висихає” (Пс.90:5-6) [5, 671], “чоловік бо – дні його, немов билина: квітне, мов квітка в полі” (Пс.103:15) [5, 677]. Трава, за словами С. Жадана, вирощена кимось, отже, у підтексті прочитується ідея Творця-Життєдавця, алюзія на ранок людського життя. Ця алюзія ідеально проектується на основний зміст вірша – тишу, яку боляче руйнувати (“голосу тихий сплеск / залишає гострий надріз”) [1, 85], настання весни, коли “тонка структура зими / розпадається повсякчас // на дороги вікна, доми, / що ростуть невпинно / між нас” [1, 85]. Розпад і ріст постійно сусідять і часто є причиною віддалення ліричних персонажів одне від одного. Вечір людського життя поет розгортає через символіку “дзвінкої глини”, виходячи з біблійного: “Ми глина, Ти наш гончар, і всі ми діло Твоєї руки” (Іс. 64:7) [5, 865], – а також символіку Садівника-Бога, який обрізає дерева (людські хиби), щоб люди приносили більше плоду. Хоч спершу ліричним персонажам і здається, “наче ми спричинили цей ріст / мовчазної / садовини” [1, 85].

Вірш “Пацифік” складається з шести строф, кожна з яких містить п’ять графічних рядків із такою кількістю складів відповідно: 5+3, 5+3, 4+4, 5, 3; 6+2, 6+2, 4+4, 6, 2; 5+3, 7+2, 4+4, 6, 2; 6+2, 5+3, 4+4, 6, 2; 4+4, 4+4, 7+2, 4, 4; 3+5, 6+2, 4+4, 4, 4. Ідеться про восьмикладовик (в окремих рядках – дев’ятискладовик), за допомогою якого формується *пісенність* вірша, що наближає його ритмічно до *псалма* (псалом і означає “пісня хвали”); перші переклади псалмів старослов’янською були силабічними. Метричних рядків у кожній строфі лише чотири (абаха), бо холостий рядок є фактично частиною завершального рядка, наприклад: “Наче все, що буде й було – / кимось вирощене зело, / і вмовкає глина дзвінка / під стопою садівника” [1, 86]. У такому разі чітко проступає дольниковий ритм вірша. На основі типології ритмічних форм триїктового дольника (Дк3) [6, 47] вирізняємо у вірші “Пацифік” три форми Дк3: II (-1-2-) – 9 рядків; V (-4-) – 7 рядків; III (-2-1-) – 3 рядки, а, базуючись на типології ритмічних форм чотириїктового дольника (Дк4) [6, 143], віднаходимо чотири форми Дк4: XII (-4-2-) – 2 рядки; III (-1-2-1-), IV (-1-1-2-), IX (-1-4-) – по 1 рядку.

Вірш “Сонце серпневих базарів і мух”, на відміну від попереднього, містить пряме звертання до Ісуса Христа: “Слини кришталь на твоїх устах – / Ісусе тиші, Ісусе вина. / З усіх печалей найбільш проста / щоосені вирина” [1, 87]. Перше звертання глибоко символічне, коли пригадати біблійні вислови: “Ти ж, коли молишся, увійди у свою кімнату, зачини за собою двері і молись Отцеві твоєму, що перебуває в тайні...” (Мат. 6:6) [5, 13], “Коли хтось мене любить, то й слово моє берегтиме і злюбить його мій Отець, і прийдемо ми до нього, і в ньому зкладемо житло” (Іоанна 14:23) [5, 134]. Справді, ліричний персонаж далі зізнається, що “все це лиш спроба углибини / розгледіти риси твого лица” [1, 87], побачити втіленого Бога. “Ісусе вина” – це символічне звернення до Євхаристичного Ісуса (хліб – це тіло Боже, а вино – кров), з яким християни поєднуються у Таїнстві Євхаристії. Але молитва ліричного персонажа зостається без відповіді, між ним і Богом залишається мовчазна заслона небес (“Тільки мовчить заслона небес” [1, 87]), що співвідносна із заслоною єрусалимського храму, яка розірвалася в момент смерті Ісуса Христа, ставши знаком відкуплення людини, прощення її провин, вільного споглядання Бога. Храм – це й тіло людини, звільнене від гріхів, як написано: “Хіба ж не

знаєте, що ваше тіло – храм Святого Духа, який живе у вас?” (I Кор.6:19) [5, 212].

Вірш “Сонце серпневих базарів і мух” – це поєднання Дк3-Дк4 із трьохстопним-чотиристопним дактилем (Д3, Д4), а також чотириріковим тактовиком (Тк4), наприклад: “Тільки мовчить заслона небес, / мовчить так довго, що я вже звик, / так довго, що відповідь втрачає сенс // і затікає язик” – Дк4, Дк4, Тк4, Д3. Загальний розподіл такий: Д4 і Д3 – по 3 рядки; Тк4 – 1 рядок, дольника – 13 рядків, із них Дк3 V (-4-) – 2 рядки; Дк4: II (-1-2-2-), III (-1-2-1-), VI (-2-2-1-) – по 3 рядки; V (-2-1-2-), IX (-1-4-) – по 1 рядку.

Вірш “Дим по деревах, вода” можна вважати алегорією весняного дерева чи дерева життя: “Дим по деревах, вода. / Небес остуда тверда / не зрушиться / ні на мить / доки ця крона стоїть” [1, 87]. Вірш написано семискладовиком, метричний еквівалент якого – поєднання Д3: 4 рядки, Х4 (-UUUUU-): 2 рядки, Я4 V (U-UUUUU-): 2 рядки і Дк3 у трьох ритмічних формах: II (-1-2-) і V (-4-) – по 2 рядки; III (-2-1-) – 3 рядки.

“Пітьма” – це вірш, написаний чотиристопним ямбом (Я4) у таких ритмічних формах: III (U-UUU-U-U) – 8 рядків, IV (U-U-UUU-U) – 7 рядків, I (U-U-U-U-U) – 3 рядки, VI (UUU-UUU-U) – 2 рядки [3, 161]. У ньому багато алюзій як на дійсність (штольні, патруль, друзі, дерева, тварини), так і на Шекспіра (“від пилу / по нічних лаштунках”), так і на Біблію, зокрема Об’явлення Івана Богослова, з тезою про жнива наприкінці часів і сурми ангелів, що є знаком близького Божого суду й воскресіння від смерті-сну: “Пітьма / вертається у штольні. Я впізнаю / і полишаю / твій ранок – довгий і коштовний, / немов збирання урожаю. Такий / кінець оповідання / і вже патруль / сурмить побудку / на теплих дюнах прокидання / на жовтих побережжях смутку” [1, 89].

“З відлигою швидко пітніє скло” – вірш, написаний десяти-одинадцятискладовиком, а метричним еквівалентом його є Дк3-5 у таких ритмічних формах: Дк3 III (-2-1-) – 1 рядок; Дк5 XVIII (-1-2-4-) – 1 рядок [6, 198]; Дк4 VI (-2-2-1-) – 3 рядки; XI (-2-4-) – 2 рядки; IX (-1-4-), V (-2-1-2-), III (-1-2-1-) – по рядку. Є два рядки трискладовика – чотирьохстопний анапест (Ан4) і амфібрахій такої ж стопності (Ам4).

Щодо біблійних алюзій, вони мінімальні: “крига, мов решки луски”; “нічні стада”. У першому випадку проглядається алюзія на символ християнства – рибу, адже апостолів називали рибалками людських душ. Та й у випадку стада маємо ту ж варіацію пастора і його послідовників у вірі, “бо стежка їх біла, а віра тверда, ніби ще не розведений аспірин” [1, 90].

“Музика, очерет” зображує розлуку ліричних персонажів, молитву-сповідь без відповіді: “Все, що трималось вій, / голос печальний, плач, / я скидаю на твій / автовідповідач [1, 91]. І трохи далі: “Нарізно кров поспіша, / солодко шириться лет, / тихо росте душа, / мов ламкий очерет” [1, 91]. Образ ламкого очерету перегукується з початком цього вірша (“Музика, очерет, / на долоні, / руці”), проектується на образ Творця-музики, на чий долоні лежить людська душа-сопілка. Простежується тут і перегук із біблійним пророцтвом про Ісуса Христа: “Надломленої очеретини не доламає; льону, що куриться, він не погасить; оповістить ретельно правду” (Іс.42:3) [5, 847]. Очеретина – людина, надломлена життєвими випробуваннями та гріхами.

Твір написано шестискладовим віршем, метричний відповідник якого – Дк3 у поєднанні з Ан2 (9 рядків) і Я3 (3 рядки). Форми Дк3 у вірші розподілилися так: III (-2-1-) – 7 рядків; V (-4-) – 3 рядки; II (-1-2-) – 1 рядок.

“Святий Іоан Клімакс” – вірш, побудований із використанням клімаксу. “Клімакс – стилістична фігура, різновид градації, протилежна за значенням антиклімаксу, розкривається у поетичному мовленні в напрямку наростання його інтонаційно-сміслового напруження” [4, 356]. Спершу подається портрет

“святого”, що “вироснує полум’я газових плит” [1, 92], далі вказано на причетність його до шляху без кінця і на момент довгого очікування приходу “святого” (“Ти маєш для нього вчорашній хліб”; “карти його застарі”), далі “об’явлення”, які каже цей святий; у фіналі ж “провалля дверей”, з яких вибігає дівчинка “і легко іде, відвівши очі від світла і висоти, // навіть не маючи віри у те, що треба кудись іти” [1, 92]. Так виникає вертикаль: *небо* (“святий”) – *земля* (“ліричний герой”) – *безодня* (дівчинка).

До того ж безодня (пекло) – це шахти, де росте “полум’я газових плит”, отже, пекло парадоксально тотожне “небу”, де за логікою має перебувати “святий”; а також безодня – пекло невірства й самотності, а небо – “колючий сад” (чи не натяк на колючий дріт, обмеження свободи “святого” приходиться на землю? Отже, зближення з пеклом, де ув’язнено демонів): “І він обійде колючий сад, / зітканий із ворсинок, / він скаже тобі, що кожному дорозі насправді різнить / лише кількість зупинок, / що без тебе навіть віконне скло ріжеться відданіше і тупіше, / адже самотність не в тім, що ти не отримуєш пошту, а в тім, / що ти і сам нікому не пишеш” [1, 92].

Цей вірш найбільш “важкий” метрично: семиіктний цезурований дольник (Дк7ц) – 10 рядків, ритмічні форми якого визначено як Дк3+Дк4: III+I (-2-1-//2-2-2-) – 2 рядки; I+VIII (-2-2-//1-1-1-1-), III+III (-2-1-//1-2-1-1-), II+III (-1-2-//1-2-1-1-), II+IV (-1-2-//1-1-2-2-), I+I (-2-2-//2-2-2-), IV+II (-1-1-//1-2-2-), III+XI (-2-1-//2-4-), I+III (-2-2-//1-2-1-1-) – по 1 рядку. Крім того, Дк8ц (1-2-1-2-1-0-1-1-), Дк4 IV (-1-1-2-) – по 1 рядку, а також семиіктний цезурований тактовик (Тк7ц) – по 1 рядку таких ритмічних форм (-2-2-1-2-3-1-; -2-2-1-3-2-1-) і шести-семиіктний цезурований акцентний вірш (Ак6ц, Ак7ц) – -1-2-2-5-2-; -2-3-1-3-2-4-; -2-1-1-0-4-.

“Теплий кисень” – пейзажна замальовка, написана дев’ятискладовим віршем (у силабіці) чи Дк4-3 (метричний еквівалент). Форми Дк3 розподілено так: III (-2-1-) – 6 рядків; I (-2-2-), II (1-2-) і V (-4-) – по 1 рядку. Форми Дк4 вжито вужче: III (-1-2-1-) – 5 рядків, IV (-1-1-2-), IX (-1-4-) – по 1 рядку. Вказівки на сакральний простір опосередковані (“На загати // в небесній шкірі”), як і на сакральну чи сакралізовану істоту (“Півпрозора твоя присутність”). Найвиразніший біблійний підтекст наявний у завершальному слові другої строфи (“пришестя”) [1, 93]:

в жовтих проймах -1-1
мерзлих приміщень, -2-1 Дк4 IV
в парафіні, 2-1
в оздобах жерсті, 1-1-1 Дк3 III

спершу хистко, затим – пряміше
-1-2-1-1 Дк4 III
сходить снігу -1-1
ламке пришестя. 1-1-1 Дк4 III

“Вулиця Ганни” – канонізована строфа, а саме терцина, тож п’ятистопний ямб (Я5) цілком передбачуваний. Ось розподіл його ритмічних форм: V (U-U-U-UUU-) , IX (U-UUU-UUU-) – по 8 рядків; IV (U-U-UUU-U-) – 4 рядки; II (UUU-U-U-U-) – 2 рядки; X (UUU-U-UUU-), I (U-U-U-U-U-) – по 1 рядку [3, 168].

За змістом цей твір належить до пейзажних і охоплює кінець літа (“серпневий мул”), осінь (“вересневий лід”; “багряні рештки втраченого скарбу”) і зиму (“і на дахах лежить пташине пір’я”; “не можна оминати ці сніги, / не можна передбачити цю зиму”). А “довкола неба, ближче до землі” відчувається творча напруга “того, хто ліпить трав ламкі хрящі, / з чиєї втіхи сипляться дощі / на довгі придорожні лісосмуги” (алюзія на Творця-гончара) [1, 94].

“Навіть якби ти покинула ті місця” – лірична замальовка про повернення, що не обіцяє зустрічі з ліричним персонажем. У вірші домінує дольниковий ритм: Дк4 III (-1-2-1-) – 2 рядки; Дк4 X (-4-1-) – 1 рядок; Дк5 – 8 рядків, поміж яких Дк5 V (-2-2-2-1-) – 4 рядки; Дк5 I (-2-2-2-2-), Дк5 III (-2-1-2-2-), Дк5 XVII (-2-2-4-), Дк5 XXI (-2-4-2-) – по 1 рядку [6, 197-198]. Також наявна як тоніка (акцентний

вірш), так і силабо-тоніка (анапест і ямб), а саме: Ак4 (-2-1-5-), Ак5 (-2-1-0-4-), Ан2 (UU-UU-), Я5 IV (U-U-UUU-U-), Я6 (UUU-UUUUU-U-) – по 1 рядку.

Вірш “Вирощено і нищівно” – пейзажна замальовка (“порожні шахти”, “високі під’їзди”), яку підтекстом спрямовано на релігійне вчення (про душі, харизми, блаженство) та молитовні практики (вервиця): “З полісу, з небокраю / тягнеться довга вервиця”; “Вирощено і нищівно / над каменями і кущами / повітря заповнене щільно / душами і дощами. / Підпис, місце печатки, / Виводиш, наче харизму, / Блаженні першопочатки / східного сепаратизму” [1, 96].

Що вкладалося в поняття східного сепаратизму – передчуття можливості цього сценарію (цикл входить до збірки “Балади про війну і відбудову” 2001 р. видання) чи радше метафоричне апелювання до відокремлення душі від тіла на тлі панорами східного міста?

Метричною базою цього вірша є Дк3 у таких ритмічних формах: I (-2-2-); II (-1-2-) – по 3 рядки; III (-2-1-) – 4 рядки; V (-4-) – 6 рядків. У вірші маємо й 1 рядок Дк4 XII (-4-1-). Решта рядків – силабо-тонічні: Х4 (-UUUUU-) – 2 рядки; Я4 V (U-UUUUU-), Ам3 (UUUU-UU-) – 1 рядок; Ан2 (UU-UU-) – 3 рядки.

“Псалми для автокефальної Богородиці” Сергія Жадана можна зарахувати до *часткової стилізації*, за І. Даниленко, чи точніше – до *варіації псалма*, за В. Чотарі, оскільки в тексті нема чіткої прив’язки до певного біблійного псалма, більше того – прив’язка може бути й до пророчих книг Старого Завіту, і до всього корпусу Нового Завіту, і до церковно-релігійної практики (Таїнство Євхаристії, молитва на вервиці). Біблійні алюзії у псалмах С. Жадана, спроектовані на пейзаж (луска – крига, стада – хмари, пришестя снігу, заслона небес), на історію творення (через пари “зело – Садівник”, “глина – Гончар”; “ламкий очерет – Музика”) чи апокаліптичні візії (жнива, сурми), на ідею вертикалі (небо-земля-безодня) з парадоксальним зближенням крайніх позицій цієї тріади, що формує “святого” з вірша “Святий Іоан Клімакс”. Молитовне звертання в циклі наявне лише у вірші “Сонце серпневих базарів і мух”.

Із формального боку в системі силабіки можна говорити про шестискладовий – одинадцятискладовий вірш, значна частина віршів позначена пісенністю, отже, формально близька до псалма. У координатах метричної системи (силабо-тоніки, тоніки та перехідного між ними дольника) переважає дольник – 119 рядків, із них Дк3 – 65, Дк4 – 34, Дк7 – 10, Дк5 – 9, Дк9 – 1 рядок; а також ямб – 49 рядків, з-поміж яких Я5 – 25, Я4 – 20, Я3 – 3, Я6 – 1 рядок. Х4 налічує 2 рядки. Метричні трьохскладники – 10 рядків, а саме: анапест – 13, дактиль – 10, амфібрахій – 1 рядок. Тоніка репрезентована майже однаковою кількістю рядків тактовика (6) й акцентного вірша (5). Загалом цикл налічує 205 метричних рядків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жадан С. Прощання слов’янки. – Харків: Фоліо, 2011. – 409 с.
2. Даниленко І. Молитва як літературний жанр: генеза та еволюція: Монографія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 304 с.
3. Костенко Н. Українське віршування ХХ століття: Навчальний посібник. – Вид. 2, випр. та доп. – Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2006. – 287 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром’як, Ю. Ковалів та ін. – Київ: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
5. Святе Письмо Старого та Нового Завіту – [б.м.]: Українське Біблійне Товариство – [б.д.]. – XVII, [I], 1070+352 с. Цитуючи Старий Завіт, вказуємо сторінки першої черги; а Новий Завіт – другої.
6. Український дольник: Колективна монографія / За ред. Н. Костенко; упор. О. Собачко. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 423 с.
7. Чотарі В. Жанр псалма: генеза, адаптація, трансформація – Автореф. Дис... канд. філол. наук. – Тернопіль, 2009. – http://vuzlib.com.ua/articles/book/2434-Zhanr_psalma_%D2%91eneza_adapta%D1%81%EF%BF%BD/2.html

Отримано 20 лютого 2017 р.

м. Куїв